

okleveles források bevonásával a feladatot sikeresen oldotta meg. A szerző korábban már megjelent munkái — amelyek a könyvéhez hasonlóan 1981-es doktori disszertációjának részei — bizonyították, hogy Kusternig a kérdés mai legjobb szakértője, műveiben a csata hadtörténelmi értékelésében is új, meggyőző eredményekre jutott. Eredményei közül most csak néhányat érintünk. A létszám adatokra vonatkozó becslése szerint Ottokár megközelítően 1000 nehézlovassal, és aciesenként (3) 2000 könnyű fegyverzetű harcossal rendelkezett; Rudolf 300 nehézlovassal, első aciesében 2000 magyar — köztük a nehéz fegyverzetűek „úgy harcoltak, mintha a franciáktól tanulták volna” — majd a további 2 aciesben 1500—1500 harcossal. A kunok számát legfeljebb 5000-re becsüli. Így Rudolfnak Ottokár jelentős minőségi előnyét kellett ellensúlyoznia. Kusternig hangsúlyozza, hogy a harcrendek (acies) valószínűleg mélységben tagolódtak, hasonlóan a birodalmi seregek gyakorlatához. Rudolf taktikai fölénye abban is megnyilvánult, hogy acies-ei sorrendjében a jobb fegyverzetűek kerültek leghátulra, így elit csapatait csak az ütközet végén kellett bevetnie. Ezzel

szemben Ottokár harmadik aciese a gyengén felszerelt lengyel és sziléziai kontingensekből állt. A csatát döntően befolyásoló tényezővé vált 50—60 nehézlovassal tartálékként való elhelyezése. A megfelelő pillanatban a hegyoldalról a völgyeszerű terepre lerohanó lovasság sokkhatása tökéletes lehetett, a források a csatának erről az eseményéről, mint teljesen lovatlan cselekedetről, többnyire hallgatnak is. Nem alaptalan a párhuzam említése a Konradin vereségét hozó 1268-as tagliacozzói csatával, amelyben I. Anjou Károly hasonló taktikával győzött. A csata lefolyásáról Rudolfnak is tudnia kellett. A magyar részvétel fontosságát és Rudolf számára sorsdöntő jelentőségét itt külön nem emeljük ki (v.ö. Magyarország hadtörténete, I. k.).

Kusternig munkája korábbi munkáihoz viszonyítva alapvetően nem módosítja a csatára vonatkozó ismereteinket, azonban számos részletkérdésben pontosítja azokat. Újabb rész-eredményeivel sikerült bizonyítania a forrásokhoz visszanyúló, azokat ha kell újraértelmező módszere helyességét.

V. L

SZÁNTÓ IMRE

KÜZDELEM A TÖRÖK TERJESZKEDÉS ELLEN MAGYARORSZÁGON AZ 1551—52. ÉVI VÁRHÁBORÚK

(Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. 275 o.)

A törökellenes harcok viszonylag jól ismert fejezetét választotta új könyve témájául Szántó Imre. A könyv két vonatkozásban is szintézisnek fogható fel. A szerző egyrészt az eddigi szakirodalom összegzését végzi el munkájában, másrészt — ahogy erre a bevezetésben kifejezetten utal is — saját korábbi publikációinak és további kutatómunkájának eredményeit tárja az olvasók elé. A monográfia több évtizedes szorgos kutatómunka terméke tehát, egyszersmind alapos analízis a feudális kori magyar történelem egy eseményekben és fordulatokban gazdag időszakáról. Az 1551—52-es évek jelentőségére Szántó Imre már a bevezetésben rámutat, amikor azt írja, hogy „Erdély újraegyesítése az anyaországgal 1551-ben, valamint az 1552. évi egri győzelemmel megállított török előnyomulás két olyan hadi és politikai eseménynek számított, amelynek alapján egy ideig reménykeltőnek ígérkezett az ország erejének a hódítók kiverésére való összpontosítása”.

A könyv első fejezetében a szerző az 1551—52-es várháborúk távolabbi előzményeit, az 1541—1547 közötti időszak török terjeszkedés elleni küzdelmét vizsgálja. Buda eleste, az ország három részre szakadása olyan sorsdöntő események voltak, amelyek másfél évszázadra alapvetően meghatározták a részekre szakadt Magyarország kül- és belpolitikai koordináta-rendszerét. Az 1541 utáni — Nemeskürty István könyvének címét kölcsönözve — „elfelejtett évtizedben” érthető élességgel és intenzitással vetődött fel az ország 1541 előtti egységének visszaállítása. Szántó helyesen utal arra a körülményre, hogy Buda elfoglalására „az adott nemzetközi erőviszonyok, a stratégiai egyensúly felborulása” készítette Szulejmán szultánt. A török uralkodó Ferdinánd ismétlődő támadásai miatt lemondott arról az elképzelésről, hogy egész Magyarország vazallus államként kapcsolódjon a török birodalomhoz. Ez a koncepció egyébként már Szapolyai János uralkodása alatt sem valósult meg maradékta.

lanul, hiszen az ország bizonyos részei Ferdinánd birtokában voltak. Fráter György, az 1541 utáni korszak zseniális politikusa, Buda török kézre kerülése után, amelyben akarata ellenére ő is szerepet játszott, világosan felismerte, hogy az országegyesítést illetően csak Ferdinándban (illetőleg az őt feltehetően támogató V. Károly császársban) reménykedhet. A Habsburg hatalom alatt való egyesítés azonban óhatatlanul kiváltotta a török újabb támadását, s míg Ferdinánd nem volt képes Buda visszafoglalására, addig a török újabb dunántúli várakat (Valpó, Siklós, Pécs, Esztergom, Fehérvár) szerzett meg 1543-ban, amelyek meghódításával immár elejét tudta venni egy újabb, Buda elleni közvetlen akciónak. Szántó Imre részletesen elemzi a Fráter György és Ferdinánd között létrejött gyalui egyezményt (1541 decembere), az 1542-es császári és az 1543-as szultáni hadjáratokat, valamint az 1547-ben a törökökkel megkötött békét.

A következő fejezet Fráter György ország-egyesítő tevékenységével foglalkozik. A nyírbátori egyezmény (1549) után György barát helyzete rendkívül kényessé vált, mert Erdélyben Izabella királyné és Petrovics Péter, kívülről pedig a török fordult ellene. A bel- és külpolitikai nehézségek ellenére a barát ügyes manőverezéssel elérte, hogy 1551-ben Izabella János Zsigmond nevében lemondjon a hatalomról, Ferdinánd zsoldosvezére pedig csapataival bevonuljon Erdélybe. Ezzel György barát részben elérte élete célját; Erdély és a királyi Magyarország egyesült, csak a budai vilájet maradt török kézben. A hódoltságot veszélyeztető terv a török 1551. évi őszi hadjáratához vezetett, amelynek során Szokollu Mehmed több várat elfoglalt a Temes-vidéken, Temesvárral azonban nem boldogult. Fráter György részben tárgyalásokkal késleltette a török vezér előnyomulását, részben pedig már az ellentámadásra gyűjtött erket. Castaldo és György barát csapatai novemberi akciójuk során visszavették ugyan a beglerbég által elfoglalt Lippát, de Becse és Becskerek török kézben maradtak. A barát „hintapolitikáját” mind Ferdinánd, mind pedig Castaldo úgy értelmezte, hogy az Erdélyben levő császári zsoldosok elleni fellépésre készül, azaz tulajdonképpen elárulja a szövetséget és újból a török kegyeit keresi. Szántó Imre joggal veti fel a kérdést, hogy vajon reális volt-e Fráter György ország-egyesítő koncepciója. Válasza egyértelműen tagadó, szerinte a Habsburg-kormányzat 1551-ben nem tudott és nem is akart jelentékeny áldozatot hozni sem a védőbástyának szánt Magyarországért, sem pedig a távoli Erdélyért; csak arra volt képes, hogy eltegye láb alól azt a politikust, aki a Habsburgok erőtlenségéből levonta a megfelelő következtetéseket. A szerző megállapításával egyet kell értenünk, Ferdinánd és György barát 1551-ben lényegében kalandor akcióba kezdett, megfelelő politikai és katonai erőforrások hiányában kihívta maga

ellen a török birodalom jóval nagyobb potenciállal rendelkező erejét. Ferdinánd szinte pattányhelyzetet teremtett, amikor meghagyta pozíciójában a lemondani akaró barátot, ugyanakkor az Erdély érdekében folytatott török tárgyalásait rendkívül gyanakvással kezelte. Castaldo számára is rendkívül kínos volt a helyzet; ő Ferdinánd és saját zsoldosai érdekeit képviselte, az erdélyi és a magyar érdekeket meg sem értette, így György barát önálló politizálását egyrészt árulásnak, másrészt saját vezető szerepe megkérdőjelezésének (ő voltaképpen Ferdinándot, a barát által is elismert közös uralkodót képviselte) vélhette. A patthelyzetet a barát meggyilkolása oldotta fel, az önálló Erdély vezető politikusának halálával vált teljessé és visszavonhatatlanná a Ferdinánd jogára alatt való egyesítés. Ez a megoldás azonban Erdély ingatag helyzetét egyáltalán nem erősítette meg, sőt a Fráter György által vékony szálakkal még fenntartott török kapcsolatokat vágta el, ami elkerülhetetlenné tette az 1551 őszen elkezdett háború folytatását immár nemcsak Erdély, hanem a vele újonnan egyesült királyi Magyarország ellen is.

A következő fejezet az 1552-es török hadjárat eseményeit tárgyalja Szolnok és Eger ostromáig. A hadjáratot megelőzően a stratégiai szempontból fontos helyen fekvő szegedi vár visszafoglalására tett eredménytelen kísérletet Tóth Mihály. A szegedi vállalkozáshoz azonban nem nyújtott számottevő segítséget Ferdinánd, így az önmagában álló, elszigetelt akció nem járhatott sikerrel. A rendkívül aktív budai pasa, Hádim Ali március elején szegedi győzelme után május végén már Veszprémet vette ostrom alá, amelyet június elején feladtak védői. Szántó Imre elemzi a török hadműveleti tervet és rámutat arra, hogy a több irányból indított támadással meg akarták zavarni a Habsburgok hadvezetését. Temesvár és a Temes-vidék elfoglalásával a török Erdély semlegesítésére törekedett, míg egy havasalföldi török—tatár had János Zsigmondot helyezte volna vissza trónjára. Ali pasa feladata a Nógrád és Hont megyei várak elfoglalása volt, ugyanakkor Horvátország ellen is török támadás indult. Az Ahmed pasa vezetésével a hadjárat fő célpontja, Temesvár ellen lejtési török erők létszámát a szerző okkal szállítja le a forrásokban erős túlzással említett 100—200 ezerről jóval kisebbre, kb. 50 ezerre. A június 28-tól július 27-ig, azaz körülbelül egy hónapig tartó temesvári ostrom menetét részletesen az olvasó elé tárja. Kiemeli azt, hogy a török komoly veszteségeket szenvedett az ostrom során, melynek elhúzódása jelentős szerepet kapott a török további terjeszkedésének megakadályozásában, illetve a hódítás mértékének korlátozásában. Joggal mutat rá azonban arra is, hogy az 1552-es hadjárat várharcai közül Temesvár eleste volt a legtragikusabb és következményeiben a legsúlyosabb. Külön kitér arra, hogy az erdélyi császári főparancsnok, Cas-

taldo, és a lippai várkapitány, Aldana súlyos mulasztást követtek el, amikor lényegében magára hagyták Temesvár védőit. Ehhez azonban hozzá kell tenni, amit egyébként a szerző is említ, hogy Castaldo még Erdély megtartására elészséges erőkket sem rendelkezett. A bécsi udvar Erdély helyett inkább a közelebbi Hont és Nógrád megyei várak védelmére koncentrált. Aldana a török sereg közeledésére ellenállás nélkül otthagyta Lippát, így a Tiszavonal Szolnoktól Szegedig, a Maros mente pedig Lippáig török uralom alá került, a török hódoltság több megye területével gyarapodott.

Szántó Imre a továbbiakban Ali pasa nógrád—hont megyei hadjárataival foglalkozik, amelynek során több kis várat foglalt el a török vezér. A szerző Szondy György bátor helytállásával kapcsolatban hangsúlyozza, hogy csak akkor érthette volna el célját Drégely védelme, ha a többi nógrád—hont megyei vár is hasonló hősiességgel küzd, valamint ha Teuffel Erazmus kassai főkapitány határozottabban lép fel és állandóan nyugtalanítja Ali hadát a várostromok alkalmával. Így azonban csak az erkölcsi példamutatás erejével hathatott Drégely védelme, bár Eger helytállásának ismeretében ez a tényező sem lebecsülendő. A szerző külön szól az augusztus 10-én Palástnál aratott török győzelemről, amely az egyetlen ütöképes császári sereg vereségét eredményezte és lehetővé tette a győztes Ali számára az Ahmeddal való egyesülést, a hadjárat folytatását. A budai pasa győzte meg arról Ahmed szerdárt, hogy ne Erdély, hanem Szolnok és Eger ellen forduljon.

A könyv utolsó fejezete az 1552-es hadjárat kiemelkedő jelentőségű eseményét, Eger ostromát tárgyalja. Részletesen vizsgálja Eger szerepét a magyarországi végvári láncolatban, az egri vár ellátását biztosító jövedelmeket, valamint a vár megerősítését Dobó István kapitánysága idején. A szerző joggal hangsúlyozza Dobó érdemeit, amelyek abban is megmutatkoztak, hogy a vár ellátása, felszerelése a közismerten nehéz körülmények ellenére megfelelő volt. Enélkül Eger a nehéz próbát aligha állotta volna ki. A kamarai adminisztrációra jellemző, hogy meglehetősen kicsinyes módon a várkapitányt elmarasztalta hűtlen kezelés dolgában. Tudjuk azonban azt, hogy a kor gyakorlatában az önzés, a magánérdek összekapcsolódhatott a közérdekkel, a haza védelmével nemcsak Dobó, hanem más, hazáját védő birtokos nemes esetében is.

Eger ostromának közvetlen előzménye Szolnok feladása volt. A bécsi hadvezetés számolt a két vár, Szolnok és Eger gyors elestével és csak Bécs és az örökös tartományok védelmét tűzte ki célul. A Szolnok alá érkező egyesült török erőket — számolva az addigi harcokban jelentősebb török veszteséggel — maximálisan 40 ezer, a védőket pedig 1400 főre teszi a szerző. Néhány nappal ostrom után a császári szoldosok elhagyták a várat. Eger elővára, Szol-

nok így rövid idő alatt, szinte ellenállás nélkül jutott török kézre. Eger esélyeit a kortársak, de maguk a várvédők is úgy ítélték meg, hogy ha segítség nem érkezik, legfeljebb két hétig tudják tartani a várat a törökkel szemben. Ali és Ahmed pedig már Kassa elfoglalására, Erdély és a királyi Magyarország közti összeköttetés teljes elvágására is gondolt. Az egri vár őrsége eredetileg csak 400 fő volt, ezt különböző helyekről jött kontingensek egészítették ki; az összlétszám az ostrom idején 2100 körül lehetett, ennek kétharmada puskás gyalog volt. A szerző elemzi a várvédők társadalmi összetételét is. Ebből kiderül, hogy a védők zöme jobbágy származású katona volt, a nemesség aránya elenyészően kevés volt. A vár védelmét jelentős mértékben segítették tevékenységükkel az Egerbe behúzódó iparosok.

Szántó Imre nagy alaposággal foglalkozik az egri vár ostromával. A török előbb körülvette Egert, majd ágyúzással (szeptember 15—28. között) igyekezett kellőképpen megromgálni a várfalakat, előkészítve ezzel egy általános rohamot. A szeptember 29-i támadás visszaverése után újabb a módszeres ostromhoz tértek vissza a törökök. A vár ostroma során mindkét fél felvonaltatta a korabeli haditechnika valamennyi eszközeit (aknákat, ellenaknákat stb.). Október 13-án a török még egy utolsó rohamot kísérelt meg, de ez is kudarcba fulladt. A szerző Eger hősiességét bemutatva arról is szól, hogy Szász Móric „felmentő” serege Ferdinánd kifejezett utasítására Győrnél maradt. Így a császári had csak defenzív szerepet játszott, akárcsak Castaldo és az erdélyiek pusztán Erdély biztosítására és védelmére elegendő serege. A török ennek ellenére október 17-én elvonult Eger alól. A török kudarc okait elemezte a szerző első helyen a várvédők hősiességét említi, másodikként a téli szél fordult időjárását és az ellátási nehézségeket, amelyek járványhoz vezettek a török táborban. A források alapján feltételezi azt is, hogy a perzsák támadása is hozzájárult ahhoz, hogy Ahmed pasát visszahívta a szultán. A felsorolt okokhoz még hozzátelhetjük azt is, hogy Eger a török sereg akció rádiuszának határában volt, s csak akkor vehették volna be az oszmán csapatok, ha még szeptember előtt eljutnak a várig. A szerző helyesen hangsúlyozza azt, hogy Eger megvédésével sikerült biztosítani a királyi Magyarország és Erdély közötti összeköttetést. Mégint más dolog, hogy Eger helytállása inkább morális, lélektani jelentőségű volt; az 1552-es év kudarcai, bizonyos kétértelmű demoralizáló hatását bizonyos fókig ellensúlyozta Dobóék diadala. Ennek ellenére a török jelentősen előrenyomult 1552-ben és néhány év múlva Erdélyről is le kellett mondania Ferdinándnak. A két birodalom erőegyensúlyán, a kialakuló status quo-n Fráter György zseniális politikai elgondolásai, az egri várvédők hősiessége sem változtatható. Összességében azt mondhatjuk, hogy 1551—1552

sokat ígért, ámde keveset adott; a potenciális lehetőségek nem válhattak valósággá, egyesítés helyett maradt a három részre szakadt ország.

Szántó Imre monográfiája a vizsgált korszak, illetve téma valamennyi fontos kérdésével foglalkozik, elemzése a gondosan feltárt levéltári, könyvészeti forrásokra és a szakirodalom helytálló megállapításaira támaszkodik, így következtetései a realitás és a valószínűség

talaján maradnak. A szerző új munkáját szinte kézikönyvszerűen is hasznosíthatják majd a további részkutatások, helytörténeti vizsgálódások során. Ezt segítik a lábjegyzetek, valamint a mű végén található részletes bibliográfia. A témaválasztás, az olvasmányos stílus miatt a könyv bizonyára nem csak a korszakkal foglalkozó kutatók, hanem a tágabb olvasókörzés körében is érdeklődésre tarthat számot.

Tóth Sándor László

VARGYAI GYULA

TENGELYTÖRÉS

„Szövetséges” államok a keleti fronton 1941—1944

(Kozmosz Könyvek, Budapest, 1985. 178 o.)

Vargyai Gyula *Sisak és cilinder* című könyvének ismertetésében (*Hadtörténelmi Közlemények*, 1985/1. szám, 173—174. o.) azt írtam, hogy remélhetőleg hamarosan olvashatjuk a kötet folytatását is. Az egy évvel ezelőtt megfogalmazott „kívánságom” a jelek szerint gyorsan teljesült. A Kozmosz Könyvek „Az én világom” címet viselő sorozatában az 1985. évi Honvédelmi Könyvnapok idején jelent meg az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara docensének új, a *Sisak és cilinder* című kötet folytatásának tekinthető munkája, a *Tengelytörés*.

Ha csak egyetlen mondattal kellene jellemeznem ezt az elsősorban a második világháború története iránt érdeklődő fiataloknak, általános és középiskolai tanároknak ajánlható kötetet — amelynek címe szerintem telitalálat —, akkor azt kellene mondanom, hogy olyan jól sikerült vállalkozás, amely eleget tesz a tudományos ismeretterjesztő műfaj által támasztott valamennyi követelménynek. Egy ismertetésnek azonban többet kell tartalmaznia egy egyszerű tőmondatos értékelésnél; rá kell mutatnia az ismertetett munka érdemeire — és ha ilyenek vannak — hiányosságaira. Ezen íratlan — a recenzens számára azonban mégis kötelező — szabályokat szem előtt tartva próbálok meg bemutatni Vargyai Gyula új kötetét.

Amint az a kötet alcíméből — „Szövetséges” államok a keleti fronton 1941—1944 — is kiténik, Vargyai Gyula nem csak Magyarország második világháborús szerepléséről kíván képet adni munkájában, hanem fel akarja vázol-

ni a hitleri Németország közép-kelet-európai „szövetséges” államainak második világháborús tevékenységét is. A szerző könyvének újszerűségét — a számos, ez ideig ismeretlen dokumentum felhasználása mellett — éppen ez az újfajta megközelítési mód, a *komparatistikai módszer* adja. E módszer lehetőséget nyújt a kötet olvasói számára a második világháború éveit Magyarországnak, Romániájának, Szlovákiájának, Horvátországnak az összehasonlítására.

Ismeretes, hogy a fasiszta szövetségi rendszerbe bevont, illetve önként jelentkezett közép-kelet-európai országok második világháborús szereplését, illetve a Szovjetunió elleni háborúba történő belépését sokkal „...inkább politikai, mint katonai szempontok motiválták”. Úgy vélem, Vargyai Gyulának ezen idézett megfogalmazásával mindenképp egyetérthetünk. Tudott dolog, hogy Magyarország, Románia, Szlovákia és Horvátország közül csak Románia támasztott területi követeléseket a Szovjetunióval szemben. A többi felsorolt országnak inkább egymással szemben volt területi követelése, amelynek megoldásához Németország „segítségét” érezték elengedhetetlennek.

Hogy a döntőbíró szerepére kiválasztott, illetve önmagát annak kinevező Németország kinek a javára dönt majd, az nagymértékben függött a szövetséges hűségétől. Ennek bizonyítására a legjobb alkalmat a Szovjetunió ellen megindított német támadáshoz történő csatlakozás jelenthette.

Magyarország itt lépéshátrányba került. Az